

Літературознавець психоаналітичного напрямку

(До 160-річчя від дня народження Дмитра Овсянико-Куликовського)

Ярослав Голобородько,

доктор філологічних наук, професор

м. Херсон

Місія людини — це більше, ніж місія її справ та концепцій. Вона (місія) часто виходить за межі того, що особистість вчинила, висловила, сформувала, й немовби витає над нею — над її діями, свідомістю, спадщиною. Духовна місія людини нерідко визначається, вимірюється специфікою її (людини) ореолу.

Ореол — це та невидима мірка, що випромінює історико-культурне світло особистості, її незгасний духовний струмінь. Є постаті з ореолом борця, великомученика, шукача, полеміста, сподвижника, протестанта, реформатора, до яких останнім часом все наполегливіше звертається наш погляд. Але ж в українській культурі чимало й постатей з ореолом інтелектуальності. До них належить і вчений-філолог Дмитро Овсянико-Куликовський.

На початку ХХ століття він був не просто відомим ученим — він був знаменитістю. Його численні публікації, книжки не тільки мали дослідницьке значення, але й набували статусу суспільного явища. Його спостереження, думки, висновки не один раз ставали предметом завзятої полеміки. Його інтелект вирізнявся академічною різноплановістю й взірцевою самокритичністю.

Овсянико-Куликовський був серед "стовпів" ліберальної демократії в Україні та Росії, мав причетність до розробки засад плюралізму в тодішній державі. Він був тією особистістю, що рухала громадську культуру й суспільну ментальність у напрямку європеїзації рівня її розвиненості й самосвідомості. Він натхненно вірив у конструктивний потенціал людини, здоровий глузд суспільства, інтелектуальні сили прогресу й поступовість державотворчого розвитку.

Ймовірно, Дмитро Овсянико-Куликовський був занадто популярним для свого часу, щоб ця популярність збереглася й надалі. Прижиттєва слава — річ небезпечно приємна й зухвало несподівана. Вона може супроводжувати, пестити людину все її життя, проте швидко розтанути разом з відходом постаті, яку так невблаганно осяявала.

Слави ніколи не буває замало, проте інколи її буває забагато. І тоді, коли вона стишується й гасне, виникає потреба в реставрації не тільки образу особистості, її справ, внеску до духовного життя суспільства, освіченого людства, але й пам'яті про цю особистість.

Доводиться майже все починати з початку.

Дмитро Миколайович Овсянико-Куликовський побачив цей світ 4 лютого (за старим стилем — 23 січня) 1853 року на українському Півдні, в місті Каховці, у сім'ї заможного й впливового дворянина.

Протягом усього свідомого життя Дмитро Овсянико-Куликовський постійно цікавився своїм родоводом (риса будь-якої непересічної людини): знайомився з офіційними документами — свідоцтвами й паперами адміністративного, державного гатунку, зберігав і поповнював об'ємний сімейний архів — листи, господарчі й фінансові матеріали, збирав легенди, романтичні оповіді, документальні спогади про своїх найвіддаленіших і найближчих родичів. Одне слово, вибудовував карту (послідовність, напрямки, форми) духовного й економічного розвитку свого родинного древа. Це було щось на кшталт синтезу науково вивіреного знання й опоетизо-

ваного міфу про свій рід, це була конкретна модель родознавства, яке традиційно мало місце в культурософії поважних аристократичних сімей.

Зібрані Дмитром Овсянико-Куликовським матеріали свідчили про те, що його предки були українцями, хвацькими запорожцями. Досліджуючи "маршрут" власного родинного дерева, він простежив його шляхи з південних степів через Молдавію, Слобідську Україну (Харківщину) й знову ж таки в Таврію, до степових і небесних просторів. Про те, коли й за яких обставин його рід перебрався на херсонські землі, Дмитро Овсянико-Куликовський писав у фундаментальному дослідженні-роздумах "Спогади":

"Мій прадід, полковник Димитрій Матвійович Куликовський наприкінці XVIII століття, коли вийшов у відставку, залишив Харків і переселився до Новоросії, де придбав цілий степ — від Дніпра до Перекопу. Тут були маєтки Бехтери, Красное, Каховка, Мала Каховка, що він їх заселив селянами-великоросами, які були куплені ним у Курській губернії..., та став жити поміщиком, "магнатом".

З того часу Овсянико-Куликовські тісно пов'язали свою долю з Таврією.

У ХІХ столітті родина Овсянико-Куликовських була надзвичайно відомою й вагомою в Херсонській і Таврійській губерніях. Вона володіла величезними територіями й належала до дворянської еліти регіону. Привілейоване становище Овсянико-Куликовських посилювалося ще й досить високими (не тільки для регіональ-

ного рівня) родинними взаєминами. Дід ученого — Микола Дмитрович — одружився на доньці херсонського губернатора Калагеоргі, а батько — Микола Миколайович — другим шлюбом побрався з дочкою губернатора Таврійської губернії Григорія Жуковського (Юрій Манн).

Добра, великодушна й гостинна сім'я Овсянико-Куликовських користувалася пошаною. З нею почесно було приятелювати, до її думки прислухалися, без неї не розв'язували складних губернських і регіональних проблем. Особливу роль у житті регіону відігравав батько вченого, якого Дмитро Миколайович з гордістю характеризував так:

"Як громадський діяч, як землевласник, як людина "видна", "з вагою" та "статусом", мій батько був надзвичайно популярним якщо не в усьому Новоросійському краї, то, принаймні, у двох губерніях — Таврійській та Херсонській".

У херсонських степах рід Овсянико-Куликовських знаходив і свій останній притулок. Неповдалі від Херсона, у Бізюковому монастирі, був родинний склеп цієї дворянської династії.

Родина Овсянико-Куликовських мешкала переважно в своїх маєтках — Бехтерах і Каховці. Там, у Каховці, під безмежним небом і палючим сонцем гучно й жваво пройшло дитинство майбутнього вченого.

З дев'яти років для Дмитра розпочався шлях до знань, шлях, з якого він не звертав п'ятдесят вісім років, до останніх своїх днів.

Спочатку Дмитро Овсянико-Куликовський здобував освіту вдома за допомогою особистого вчителя Адольфа Марсікані. Рівень розвитку вихованців часто зумовлюється творчим та інтелектуальним потенціалом їхніх наставників. Так от, Адольф Марсікані згодом захистив дисертацію і став доктором медицини. А через двадцять п'ять років потім доктором філології став його учень — Дмитро Овсянико-Куликовський.

Домашній учитель відрізнявся педагогічною демократичністю. Він не навантажував Дмитра завданнями й розвивав у ньому розумові здібності. Особливо Марсікані дбав про те, щоб у його вихованця залишався вільний час для улюблених розваг, активних фізичних рухів і творчих вправ. Він виходив не з регламентованих і "прописаних" уявлень про зміст навчання, а з очевидних потреб і особливостей конкретного учня та дитячої психології. Під час занять педагог використовував ігрові прийоми та форми. Адольф Марсікані вдавався до елементів тієї взаємодії учня і вчителя, що останнім часом було прийнято називати "педагогікою співробітництва".

Якихось помітних учнівських здібностей у ранній період навчання в Дмитра не спостерігалося. Проте він багато й з задоволенням читав і складав вірші. Він навіть робив спроби придумувати "ідеологічні" (за його напівжартівливим означенням) твори, щось на кшталт історико-філософських трактатів, у яких розглядалися питання релігії, віри в безсмертя душі, значення моральних принципів для честі й гідності людини. Якби ці сторінки збереглися, вони б додали чимало цікавого до етично-філософських переживань і пошуків дванадцятичотирирічної людини. Загалом це був час енергійного й таємничого пробудження інтелектуального, внутрішнього життя, яке все впевненіше захоплювало підлітка.

Після не дуже напружених, проте цікавих домашніх занять Дмитро Овсянико-Куликовський вступив до третього класу Рішельєвської гімназії в Одесі. З одеських вражень цього періоду йому найбільш запам'яталися молодий талановитий викладач Леонід Смолянський (пізніше — відомий українофіл, громадський діяч, один з ватажків одеської "Громади") і "п'ятірка" за твір з вільної теми. Керуватися у власних вчинках, намірах, у власному виборі вільною темою (в широкому сенсі цього вислову) стало лейтмотивним стимулом його життя.

Дмитро, вихований у заможності, свободі, комфортності, соціальній гарантності, почував себе впевнено й реалізовано тільки там і тоді, де й коли знаходив необхідну для себе міру духовної свободи, психологічної розкутості, внутрішньої незагерметизованості. Він болюче сприймав будь-які вияви тиску, й вони мали на нього гнітючий вплив.

Перше перебування в Одесі тривало недовго. Вже наступного року за сімейними обставинами його переводять до сімферопольської гімназії (Ю.Манн). Залишаючи Одесу, Дмитро Овсянико-Куликовський не підозрював, що не раз повертатиметься до неї, що саме в Одесі пройдуть його яскраві молоді роки, сповнені плідних студій, дослідницьких відкриттів, досягнень наукової кар'єри, незабутніх знайомств і стосунків.

У гімназійний період чітко визначилися гуманітарні нахили Дмитра Овсянико-Куликовського, оформилася його система саморозвитку й самодослідження, склався його тривкий інтерес до мовознавства й психологічного світу особистості. Дослідницький потяг до художньої літератури та її явищ, що стане провідною і найбільш важливою сферою життя вченого, сформується у ньому значно пізніше.

Від природи Дмитро належав до еталонних інтровертів. Він почувався комфортно наодинці з книжкою і своїми думками. З людьми, навіть з тими, хто його цікавив і був для нього бажаним співрозмовником, знайомився важко, вважаючи, що це виходить у нього незграбно. Класично виражена інтровертність породжувала в його свідомості серйозні сумніви щодо як своїх можливостей, так і ставлення до нього з боку зовнішнього середовища.

У підліткові та юнацькі роки Дмитро Овсянико-Куликовський глибоко страждав від того, що начебто не спроможний повноцінно виявити себе як співрозмовника-інтелектуала, що, на його переконання, у бесіді через власну скутість, підвищену сором'язливість, невпевненість він веде себе невиразно й ніяковіє, губиться, невдало формулює свої спостереження й думки. Ці переживання призводили до інших: він вважав, що не стільки привертає увагу співрозмовника, скільки відштовхує її. Це додатково переконувало його в тому, що він є нецікавим для оточуючих. Внутрішні переживання поглиблювалися.

На подолання цих комплексів поведінково-комунікативної та інтелектуальної меншовартості Дмитро спрямував значні духовні зусилля. Й протистояння власним психологічним недолікам принесло позитивні результати: внутрішні, комунікативні самообмеження неймовірними аналітичними, вольовими, сугестивними зусиллями вдалося подолати. Це не була перемога над собою. Це була перемога заради свого душевного здоров'я й досягнення гармонійних контактів з соціумом, від якого — добре це чи недобре, закономірно це чи ні — так багато залежало й залежатиме в людській долі.

Усе життя Овсянико-Куликовський ретельно вивчав себе, свій психологічний світ, власний психічний тип. Із особливою ретельністю він досліджував і аналізував власні вади, вразливі місця й намагався їх "зняти". Психологічна самокорекція, внутрішнє самошліфування стали для нього моральним імперативом, індивідуальним онтологічним постулатом, іманентним джерелом його непересічних успіхів. Як учений, як мислитель він фактично розпочався з об'єктивного, навіть по-жорсткому об'єктивізованого (неначе йшлося не про нього) аналізу своїх психологічних і поведінкових особливостей, із пошуку реальних шляхів психологічної саморегуляції, що не могло не привести до самоудосконалення й виразно позначилося на його самоствердженні.

Студентські роки (1871—1876) Дмитро Овсянико-Куликовський провів у Петербурзі й Одесі під знаком наполегливих, самовідданих студій в столиці й Новоросійському університетах. Він був честолюбною людиною в конструктивному значенні цього слова й ніко-

ли не приховував цього. Він був представником відомого аристократичного роду, гордовитої династії, і це зобов'язувало його бути гідним свого шляхетного прізвища.

Дмитро Овсянико-Куликовський мріяв про кар'єру й славу вченого, фундаментально переймався лінгвістичними аспектами, приділяв значну увагу слов'янським мовам, вивчав сучасну філософію, знайомився з економічними роботами різних напрямків і орієнтацій, цікавився питаннями організації та діяльності селянських громад, розмірковував над проблемами з історії культури, дискутував з важливих політичних новин й тенденцій, добре орієнтувався у розмаїтості інтелектуально-світоглядних течій другої половини XIX століття.

Спеціальні дослідження у філологічній галузі він поєднував з ґрунтовним вивченням домінуючих тенденцій у навколишній дійсності. Наука через життя, і життя поруч з наукою — це складало сутність наукової діяльності Овсянико-Куликовського, це становило кредо, що було внутрішньою складовою природи й типу мислення вченого.

Наприкінці свого перебування в Одесі, 1876 року, Дмитро Овсянико-Куликовський познайомився з Михайлом Драгомановим — тодішнім речником української національної ідеї, який був доцентом Київського університету й ватажком лівої фракції київської "Громади". Своїм жвавим розумом, ясністю думки, доброзичливим гумором і моральною силою душі Драгоманов справив сильне враження на молодого науковця. Овсянико-Куликовському були суголосними його широкий гуманізм, культурно-просвітницький характер його ідей, теза про необхідність розвитку самосвідомості українського суспільства. "...Я став його палким шанувальником і прихильником", — зазначав учений у своїх "Спогадах". Незабаром між ними склалися дружні стосунки, що тривали аж до смерті Михайла Драгоманова.

Під впливом його поглядів Дмитро Овсянико-Куликовський почав виявляти значний інтерес до історії, культури, перспектив України як національного й етнотериторіального явища, усвідомлювати Україну як автономне адміністративне утворення. Політичний радикалізм він ніколи не поділяв, прагматичним напрямком розвою суспільства вважав поступове поліпшення якості життя й культурницький розвій національної свідомості. Українофільство вчений розумів як тактику конкретних дій заради підвищення рівня українського життя й сприяння українській культурі, мистецтву, духовності.

Вісімдесяті роки виявилися блискучими в науковій кар'єрі Овсянико-Куликовського (так і кортить мовити "просто блискучими", хоча зрозуміло, як не просто давалися ці успіхи). Це період молоді слави вченого-лінгвіста. Здобутки йшли один за одним, неначе переслідували науковця.

Хронологія його наукових перемог в тезовому варіанті має такий вигляд:

1882-й рік — Дмитро Овсянико-Куликовський захищає в Московському університеті значну наукову розробку на звання приват-доцента.

1885-й рік — він успішно відстоює в Харківському університеті нову роботу: магістерську дисертацію з питань мовознавства.

1887-й рік — знову захист, на цей раз докторської дисертації в Новоросійському університеті, і також з проблем лінгвістики.

За п'ять років — три захисти. Два з них пов'язані з дисертаційними роботами. Між дисертаціями (магістерською та докторською) — відстань у два роки. Таких темпів наукового зростання можна було досягти лише за умов синтезу обдарованості й працездатності, в основі яких знаходиться любов — любов до тієї справи, що виконуєш, і до свого імені, роду, що варте того, щоб їх стверджувати новими династійними успіхами.

Такому стрімкому розвою є ще одне пояснення.

Поняття "вчений" асоціювалося для Овсянико-Куликовського з явищем розвитку. У його розумінні лише той міг претендувати на титул ґрунтового науковця, хто постійно дослідницьки працює, інтелектуально розвивається, обстежуючи нові актуальні аспекти й проблеми. Поняття "науковець" вміщувало в його свідомості такий ключовий момент, як постійність наукових студій, робіт.

Ученим, у потрактуванні Овсянико-Куликовського, є не та особистість, яка спроможна на одномоментні, хоча б і блискучі, виступи чи здобутки, а лише та, яка відрізняється перманентним дослідницьким розвоюм, постійно підтверджує свою наукову кваліфікацію. Званню вченого, на його думку, відповідає насамперед той, хто має індекс наукової стабільності, тривалості, чіє ім'я резонує в наукових та загальнокультурних колах на рівні цитації, критики, полеміки тощо. Такий індекс сам Дмитро Овсянико-Куликовський мав уже наприкінці XIX, а згодом, на початку XX століття, його науковий рейтинг ще на кілька порядків підвищився.

Звертає на себе увагу цікавий факт: обидві дисертації були виконані Дмитром Овсянико-Куликовським на південноукраїнській землі, в Одесі, неподалік від "малої батьківщини" — Таврії. Чи є випадковим цей збіг? Чи не стала специфіка регіону українського Півдня тією аурою, що спричинилася до розквіту його наукового таланту? Рідна земля зі своїми невліковими колоритом, мелодійністю, ритмічністю, одне слово, зі своєю специфічною гамою особливостей теж є співтворцем людини та її успіхів.

Невдовзі по здобутті докторського ступеня обдарований учений одержує місце професора у Харківському університеті, що, як відомо, входив до числа найпрестижніших науково-освітніх центрів тодішньої держави.

Так сходила у вісімдесяті роки XIX століття зірка професора-інтелектуала Дмитра Овсянико-Куликовського. Ставши доктором індоіранської філології у тридцять чотири роки, обійнявши посаду професора в одному з найбільш авторитетних в Україні та Росії університетів, маючи статус яскраво обдарованого й перспективного вченого, Овсянико-Куликовський гідно підтверджував соціальний "імідж" свого шляхетного роду.

Перед ним відкривалися неабиякі наукові (лінгвістичні) перспективи.

Здавалося б, кар'єру в основних рисах зроблено, честолюбних цілей досягнуто, дослідницькі пріоритети визначено, науковий простір розгорнуто. Залишається тільки йти далі, розвиваючи й поглиблюючи напрацьовані наукові ідеї, доктрини й стверджуючи славу свого аристократичного роду.

Проте це виявилось лише початком наукової діяльності. Головні справи, здобутки чекали на Дмитра Овсянико-Куликовського попереду.

У Харківському університеті молодий професор робить несподіваний поворот у власних наукових пріоритетах — відмовляється від апробованої лінгвістичної проблематики й змінює сферу наукових інтересів. Він фактично розпочинає з "нуля". Та ще яким чином: разом зі студентами відвідує лекції іншої зірки — національного та європейського масштабу — Олександра Потебні й натхненно студіює його психологічні концепції (Юрій Манн).

Під впливом Потебні він звертається до художньої літератури й переймається проблемами літературознавства. Дмитром Овсянико-Куликовським опановує глобальна ідея — висвітлити й проаналізувати художньо-творчий процес крізь призму психологічних чинників. За мету собі він ставить "психологічне дослідження творчості й творінь великих письменників-художників і поетів-ліриків, переважно російських". Це було надзвичайно складне за масштабом і обсягом роботи завдання. Проте ставити перед собою свідомо важкі, титанічні цілі було в характері вченого.

Розпочався новий етап у науковій біографії Дмитра Овсянико-Куликовського, що й приніс йому славу в інтелектуальних і академічних колах України та Росії.

Він уважав, що дослідження літературного процесу, специфіки образно-художнього мислення необхідно здійснювати на матеріалі творчості "справжніх", великих письменників, а для цього необхідно виділяти їхні найкращі творіння. Вчений активно пише, регулярно друкується у відомих та провідних часописах, порушує гострі й важливі питання на межі художньої літератури, літературознавчої науки та суспільного життя. Його стильова манера поєднувала наукову термінологічність і звуженість, майстерність і багатомірність у викладі концепції, точність і соковиті думки, формулювань, насиченість прикладами й різноманітною аргументацією, письменницьку довершеність інтелектуального сюжету в розгортанні наукової теми, лінії, плавність, розміреність і експресивність культури слова. У своїх творах він поставав аристократом духу, інтонації та інтелекту.

З позиції психологічної теорії Дмитро Овсянико-Куликовський працює над численними статтями, розвідками, монографіями про творчість провідних письменників XIX століття, прагнучи виокремити, з'ясувати, всебічно проаналізувати вплив психіки, психічної організації митця на специфіку його художнього світобачення. Він пише дослідження "О.С.Пушкін", "М.В.Гоголь", "І.С.Тургенев", "Етюди про творчість А.П.Чехова", звертається до прози Л.Толстого, Ф.Достоевського, П.Боборикіна. У полі його аналітичного зору потрапляють такі класичні твори, як "Горе з розуму", "Євгеній Онегін", "Дворянське гніздо", "Мертві душі", "Обломов", "Брати Карамазови" тощо. Погляд ученого зосереджується на проблемі особливостей образно-художнього мислення, і він завершує праці "Психологія думки і почуття. Художня творчість" та "Питання психології творчості".

За життя Овсянико-Куликовського неодноразово видавалися багатотомні видання його творів. Своєю творчою наполегливістю, аналітичною глибиною він рельєфно вирізнявся серед учених-гуманітаріїв кінця XIX — початку XX століття, здобув ім'я оригінального й помітного представника психологічної школи в літературознавстві й ще однією науковою гранню увійшов до історії філологічної науки.

Учений ставив собі за мету дослідження психології творчості, психологічне обстеження природи й творчості письменника в їх взаємозв'язку, аналіз "особливостей обдарування й усієї душевної організації художника", осмислення психологічного аспекту стосунків письменника і його персонажів.

Дмитро Овсянико-Куликовський ретельно вивчав не лише конкретний психологічний, але й реальний психічний світ митця, навіть, за його ж словами, "психопатологічний устрій природи" письменника, а також відбиття певного психічного типу митця на спрямованості й особливостях художнього мислення, характерних рисах його образної дійсності, його творчої індивідуальності й індивідуалізованості.

Учений не вдовольнявся лише літературознавчим розглядом художньої творчості. Він сміливо перебирав на себе функції наукового й соціального мислителя, інтелектуального трибуна й аналітика життєвих процесів. Овсянико-Куликовський багатовимірно порушував і розглядав проблему значення психології й психічної неповторності письменника для специфіки його творчості. При цьому він скромно вважав себе істориком літератури, який застосовує до висвітлення й оцінки явищ художньої літератури інструментарій її психологічної інтерпретації.

Для того щоб глибше пізнати сутність художника, створеного ним образного світу, Дмитро Овсянико-Куликовський вивчав інтимні аспекти його життя, під якими він розумів все маловідоме, приховане, потаємне в природі й свідомості письменника. Вчений-мислитель вивчав лис-

ти, сповіді відомих діячів літератури, спогади про них, прагнув зазирнути у найбільш потаємні зони душі й внутрішнього світу митців, а в процесі аналізу художньої спадщини в якості вагомого аргументу активно використовував епістолярно-сповідальні та мемуарні матеріали.

Особливий інтерес професор Дмитро Овсянико-Куликовський виявляв до творчості Миколи Гоголя. Його мистецьку природу він проаналізував у монографічних дослідженнях "М.В.Гоголь" (1902) та "Гоголь у його творах" (1909). У цих дослідженнях постійно відлунує аура загадкової геніальності Гоголя, що стає лейтмотивом і своєрідним рефреном у характеристиці як особистості письменника, так і його творінь. Овсянико-Куликовський незмінно зараховував творця "Вечорів на хуторі поблизу Диканьки", "Вія", "Ревізора" до розряду унікальних художніх феноменів, відзначав "сліпуче сяйво художнього генія Гоголя", говорив про "геніальний експеримент, що був зроблений Гоголем у перших чернетках "Мертвих душ". Гоголь у його оцінках і судженнях — це "великий маг і чародійник", "натура геніально художня, глибоко гуманна і з серйозними нахилами моральних устремлень", "експериментатор душі людської", "художник-психолог", "загадкова людина".

Симптоматичним є те, що українця Миколу Гоголя вчений уважав (разом із Пушкіним) одним з фундаторів російської літератури, неодноразово зіставляючи його творчість з Пушкіною. Дмитро Овсянико-Куликовський був переконаний, що українець Микола Гоголь важив для російської літератури не менше, ніж Пушкін. "Ці два художні погляди, "пушкінське" й "гоголівське", стали точками відліку, від яких пішли два напрямки, дві течії, дві школи, що донині ще не сказали свого останнього слова й продовжують розвиватися далі. "Пушкінське" й "гоголівське" проходить, із 30-х років і дотепер, всією російською літературою, то зближуючись, то відокремлюючись, доповнюючи одне одного, прагнучи злитися в якомусь найвищому синтезі, який, втім, є ще далеким, ще недосяжним..." — розмірковував Овсянико-Куликовський у монографії "М.В.Гоголь".

Учений давав надзвичайно високу оцінку його творчості, вписуючи її у контекст найпомітніших досягнень людської цивілізації: "Тільки одне в ньому абсолютно зрозуміло й не підлягає спору: це саме його великий художній геній, завдяки якому ім'я Гоголя стоїть у низці найбільш великих імен всесвітньої літератури". Він виділяв "різке заперечення нашої дійсності, що знайшло своє вираження в сатирі Гоголя".

Важливим і цікавим у потрактуванні творчості Гоголя є також та обставина, що Дмитро Овсянико-Куликовський зараховував його до великих художників-експериментаторів, які прагнуть не стільки об'єктивного відображення дійсності, скільки того, щоб виразити й передати "нам свою манеру бачити й чути життя і свій дар відчувати людину".

Микола Гоголь, за концепцією вченого, — це тип письменника з гранично індивідуалізованою харизмою та манерою погляду на світ, це репрезентація різновиду акцентуованого художнього письма, яке перебуває у витоків літературного-мистецького явища, що його нині позначають фреймом "модернізм". За літературознавчою аргументацією Овсянико-Куликовського, Гоголь постає одним із фундаторів модерного світобачення, одним із перших визначних художників-модерністів (за своєю манерою, стилем, специфікою світобачення) у літературі XIX століття.

Важливим є те, що вчений висловлював думки про суттєву роль художньої інтуїції у творчому процесі й розвитку літератури, досліджував потенціал, структуру й специфіку суб'єктивного, підсвідомого в письменницькій діяльності. Овсянико-Куликовський фактично визнавав нерезальності повного, абсолютного пізнання численних визначних чи геніальних художніх явищ, неможливість їх адекватного пояснення тільки й виключно з допомогою

аналітично-раціональної логіки. Він доходив висновку щодо наявності певних ірраціональних моментів у творчості, які передбачають імовірність значної кількості дослідницьких інтерпретацій, що, хоча й наближають до розуміння мистецького феномену, проте повністю його не охоплюють, не прояснюють.

До найбільш значущих праць вченого безумовно належить багатотомне соціально-психологічне дослідження "Історія російської інтелігенції" (1903—1910). У ньому Дмитро Овсяннико-Куликовський розглянув еволюцію образу інтелігента в російській літературі й пов'язав це з місцем і роллю інтелігента у навколишній дійсності. Ця робота мала неабиякий суспільний резонанс і стала чи не головною подією в літературознавстві першого десятиліття ХХ сторіччя. Вона сприяла утвердженню Дмитра Овсяннико-Куликовського як одного з провідних філологів-мислителів свого часу, як науковця з масштабним поглядом на літературний процес та духовно-історичні тенденції, як особистості потужної інтелектуальної культури.

Секрет "зоряності" Дмитра Овсяннико-Куликовського полягав у динамічній стабільності його натури й свідомості.

Фундаментальні засади світогляду — збереження чинного державоустрою, необхідність розвитку ліберальної демократії, активізація й поширення просвітницької місії еліти й інтелектуала в суспільстві, поступовість соціального й технічного розвитку, окультурення суспільної свідомості — залишалися для вченого-інтелектуала незмінними. Вони, на його переконання, виступали гарантом всебічного прогресу держави.

Сповненим динамізму, непересічних внутрішніх пошуків, різноманітних духовних змін був для Дмитра Овсяннико-Куликовського шлях особистості, її свідомості та психології до втілення й забезпечення цих фундаментальних засад, що він і продемонстрував своїм власним розвоєм.

1907 року в житті вченого відбулася визначна подія — за вагомі здобутки в царині філології, за внесок у розвиток літературознавства його обирають почесним академіком Санкт-Петербурзької Академії наук.

З 1912 року він редагує популярний у Російській державі часопис "Вестник Европы". Його наукові інтереси й громадська діяльність ще тісніше переплітаються. Проте часу для реалізації своєї соціальної доктрини, витриманої в дусі європейського лібералізму, поваги до особистості й свободи думки, історія відпустила Дмитру Овсяннико-Куликовському обмаль.

Незабаром прийшла світова війна, а разом з нею епоха великих, отже радикальних і важких потрясінь — 1914-й, 1917-й, 1918—1920-ті роки. Натомість статечного лібералізму почав панувати максималістський ультра-радикалізм. Шість років війн, заколотів, революцій, суспільних драм та індивідуальних трагедій.

Руйнувалося все — карта Європи, гуманістичні традиції, усталена етика й мораль, здобутки цивілізаційної культури. Символом доби стали смерть і руйнація. Протягом шести років європейські ватажки шукали все нових і нових приводів для неприпинення масштабних катаклізмів і війн. Кожен день видавався Вагнеровим продовженням безкінечного апокаліпсису. Це був час тотального тиску на гуманістично мислячу особистість. Не кожна людська психіка могла це перенести. Ніхто, здається, не підраховував, скільки долів обірвалося не від куль та битв, а від психічного перенапруження й краху власних уявлень про гармонійний та романтично правильний світоустрій.

Руйнування "старого" й сталоного намагалися поєднати з побудовою "нового" — суспільства, стилю мислення, світу. Проте факт залишається фактом — побудова радикально нового є чи не найтрагічнішим різновидом драми людини й суспільства.

Останні роки Дмитра Овсяннико-Куликовського були важкими. Він звик до сталості, чітко налагодженого діяльного ритму, усвідомленості перспективи — власної, на-

укової, суспільної. У період хаотично-кардинальних змін (політичних і соціодуховних), національно-громадянської війни все це було неможливим. Країна воювала й ворогувала. І.Овсяннико-Куликовська, дружина вченого, писала: "Коли в 1918 році припинив існування редактований ним часопис "Вестник Европы" й припинилися лекції у вищих навчальних закладах, Дмитро Миколайович залишився незатребуваним".

Проте й у цих важких для себе моральних і соціумних умовах Овсяннико-Куликовський знаходить сили для творчої та напруженої праці. Він пише "Спогади", у яких із безжальною відвертістю розповідає про себе, свої достоїнства й недоліки, аналізує власний психологічний і науковий розвій, зображує свою історико-культурну добу, розмірковує над літературним та духовним процесами, якими він їх убачав і розумів.

Закінчився шлях ученого в місті, де він любив бувати у молоді роки, — в Одесі. Сталося це 9 жовтня 1920 року.

Академік Дмитро Овсяннико-Куликовський — визначна постать в історії панслов'янської культури. Амплітуда його наукових і творчих інтересів відкривалася енциклопедичною вагомістю й сумлінною глибиною: лінгвістика, літературознавство, славістика, психологія, психоаналітика, літературна критика, мемуаристика, громадська діяльність, редакторська праця.

Він жив зі своїм часом і пішов з історичної арени також зі своїм часом. Хоча для вітчизняної демократичної культури його постать виявилася загалом передчасною, цей інтелектуал, ліберал й академік став символом неминучості приходу і домінування категорій плюралізму й толерантності у нашому суспільстві.

Своїм прикладом Овсяннико-Куликовський показав, що в межах власного характеру, своєї психології, власної долі людина спроможна на безмежні перетворення й досягнення. Треба тільки працювати над своєю свідомістю, розвивати свою розумову культуру, поважати себе й поцінювати інших. Він постійно вважав, що головні зміни відбуваються у конкретній свідомості конкретної особистості, що розвиток й утвердження гуманного інтелекту — єдиний виправданий шлях до одухотворення навколишньої реальності.

Не все з написаного вченим зберегло на сьогоднішній день свою первинну цінність. Проте не можуть втратити цінності його відданість науці, інтерес до життя, благородний гуманізм і його служіння майбутньому.

Література

1. Варварцев М.М. Італійці в Україні (XIX ст.). — К., 1994.
2. Голобородько Я. Аристократ філологічної думки // Вісник Національної Академії наук України. — 2003. — № 1. — С. 47—54.
3. Голобородько Я. Інтелектуал, ліберал, академік: Есе про Дмитра Овсяннико-Куликовського // Українська мова і література в школі. — 2003. — № 8. — С. 63—68.
4. Дзюба І. З гнізда великого Потєбні // Літературна Україна. — 1988. — 3 листопада. — С. 7.
5. Завгородній Ю. Вивчення індійської філософії в Україні (1840—1980): До постановки питання // Філософська думка. — 2006. — № 1. — С. 56—70.
6. Манн Ю. Овсяннико-Куликовський как литературовед // Овсяннико-Куликовский Д.Н. Литературно-критические работы: В 2 т. — М., 1989. — Т.1. — С. 3—24.
7. Овсяннико-Куликовский Д.Н. Литературно-критические работы: В 2 т. — М., 1989.
8. Осьмаков Н.В. Психологическое направление в русском литературоведении. — М., 1981.
9. Провідники духовності в Україні. — К., 2003.
10. Світленко С.І. Народництво в Україні 60—80-х років ХІХ століття: Теоретичні проблеми джерелознавства та історії. — Д., 1999.
11. Сірополко С. Історія освіти в Україні. — К., 2001.
12. Щербак М.Ф. Из воспоминаний о Д.Н.Овсяннико-Куликовском // Русская речь. — 1973. — № 4. — С. 102—